

โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

รายงานผลการศึกษา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษารอบเขื่อนน้ำพุง

จังหวัดสกลนคร

จันทร์ทิรา เจียรณัย (บรรณาธิการ)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี กับการทรงงานด้านการอนุรักษ์วัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นคำที่มีความหมายรวมกันของพฤติกรรมของคนในสังคม อันเป็นเอกลักษณ์สำคัญที่โดดเด่นเฉพาะตัว เป็นวิถีชีวิตของสังคมที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ วัฒนธรรมเกิดจากความรู้ ความคิด ภูมิปัญญา ความเชื่อที่สั่งสมมายาวนาน และยอมรับว่าเป็นสิ่งดีงาม รวมทั้งได้รับการยอมรับยึดถือปฏิบัติสืบต่อกัน มีความสัมพันธ์ต่อกัน ทำให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง ดังนั้นความเข้าใจ รู้คุณค่า และความเป็นมาของวัฒนธรรมของตน ย่อมจะทำให้สามารถพิจารณาความเหมาะสมที่จะดำรงรักษา หรือยอมรับการเปลี่ยนแปลงแก้ไขวัฒนธรรมบางอย่างของตน โดยไม่กระทบต่อความมั่นคงทางสังคมที่รุนแรงเกินไป ดังที่มีพระราชดำรัสไว้ว่า

“...นอกจากการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ยังสอนให้อนุรักษ์วัฒนธรรมเพราะเป็นสิ่งที่เป็นรากฐานชีวิตของทุกคน เมื่อรู้ว่าท้องถิ่นของตนมีอะไรดีบ้าง ก็จะทำให้เกิดความภาคภูมิใจ มีการบันทึกสิ่งที่เป็นของมีคุณค่าที่เป็นความคิดของมนุษย์ เป็นจิตวิญญาณของบุคคล ให้ร่วมกันทำงานอนุรักษ์พร้อม ๆ กับงานพัฒนาชุมชน...”

ที่มา: การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม,
http://kanchanapisek.or.th/kp14/projects/child/child_web/cultural.html

รายงานผลการศึกษา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาพื้นที่รอบเขื่อนน้ำพุง
จังหวัดสกลนคร

ณัฐจิตา เพชรประไพ
นริศลักษณ์ สุวรรณโนบล
จันทกานต์ กาญจนเวทวงศ์
จันทร์ทิวา เจียรณัย
(บรรณาธิการ)

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

พ.ศ. ๒๕๕๗

บทนำ

ตามที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ได้เข้าร่วมสนองพระราชดำริ ในโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.) ในพื้นที่เขื่อนต่าง ๆ ทั่วประเทศ การดำเนินกิจกรรมศึกษาและรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย การผดุงครรภ์แผนไทย และ การใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้าน โดยรอบพื้นที่เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร เป็นหนึ่งใน ๑๒ เขื่อน โดยมีคณะปฏิบัติงานวิทยากร อพ.สธ. จากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี และโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ เริ่มดำเนินการ ตั้งแต่ปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๕

การจัดทำรายงานผลการศึกษา เรื่อง **ภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาพื้นที่รอบเขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร** ดำเนินการจัดทำต้นฉบับโดย คณะปฏิบัติงานวิทยากร อพ.สธ. สำนักวิชาพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี ดำเนินการจัดพิมพ์เพื่อเป็นเอกสารสำหรับการศึกษาอ้างอิง ค้นคว้าให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และเป็นประโยชน์สูงสุดในการอนุรักษ์พืชสมุนไพรวิทยากรพันธุกรรมพืชต่อไป

แก้วขวัญ วัชโรทัย

เลขาธิการพระราชวังในฐานะผู้อำนวยการโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช

อันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ

คำแถลง

จากความสำคัญของโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (อพ.สธ.) เป็นโครงการที่เป็นรูปธรรมชัดเจนในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติอันมีคุณค่าของประเทศไทยไว้อย่างยั่งยืน ด้วยพระราชหฤทัยที่เต็มเปี่ยมด้วยพระเมตตาและพระกรุณา ยังทรงห่วงใยภูมิปัญญาไทยด้านต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย การผดุงครรภ์แผนไทย พืชสมุนไพรที่ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องการใช้สมุนไพรมาจากบรรพบุรุษอย่างยาวนาน ที่กำลังได้รับผลกระทบจากกระแสการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคม และความเจริญทางวิทยาศาสตร์อย่างไร้ขอบเขต ซึ่งอาจทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดการสูญหายไป

เพื่อเป็นการสำนึกในพระกรุณาธิคุณและมุ่งที่จะสนองพระราชดำริฯ ด้านการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยจึงได้ร่วมมือกับคณะปฏิบัติการวิชาการ อพ.สธ. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี และชุดปฏิบัติการโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช อันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ อำนวยความสะดวกให้แก่คณะผู้วิจัย ในการศึกษาและรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย การผดุงครรภ์แผนไทย และการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านรอบเขตพื้นที่เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร

การจัดทำรายงานผลการศึกษา เรื่อง **ภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาพื้นที่รอบเขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร** ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ดังกล่าว ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง เพื่อช่วยเพิ่มพลังการอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรไว้ให้คงอยู่กับประเทศไทยอย่างยั่งยืนตลอดไป

นายสุทัศน์ ปัทมสิริวัฒน์

ผู้ว่าการการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย

คำนำ

คณะปฏิบัติงานวิทยาการ อพ.สธ. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี มีเจตนารมณ์และความมุ่งมั่น ที่จะเข้าร่วมสนองพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จึงเข้าร่วมเป็นทีมสำรวจพื้นที่โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ พื้นที่เขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร ในช่วงปลายปี พุทธศักราช ๒๕๕๕

ปัจจุบันยาสมุนไพรกำลังเป็นที่สนใจของคนไทยทั่วไป รวมทั้งนานาชาติทั่วโลก การเก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับสมุนไพรและการนำไปใช้จากหมอพื้นบ้านซึ่งมีประสบการณ์ในการนำไปใช้ในการรักษา ทำให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ชัดเจน เกี่ยวกับการนำยาสมุนไพรมาใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะช่วยยกระดับความสำคัญของการใช้สมุนไพรและการแพทย์พื้นบ้านเด่นชัดขึ้นในสังคม

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า รายงานผลการศึกษา เรื่อง **ภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษาพื้นที่รอบเขื่อนน้ำพุง จังหวัดสกลนคร** เล่มนี้ จะเป็นประโยชน์และสร้างองค์ความรู้เพิ่มเติมและต่อยอดความรู้ใหม่ให้แก่ผู้ที่ศึกษา และใช้สมุนไพรเป็นยาบำบัดโรคที่มีสรรพคุณเหมาะสมแก่ชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยสืบต่อไป

ศาสตราจารย์ ดร. ประสาท สืบคำ

อธิการบดีมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี

สารบัญเนื้อหา

เนื้อหา	หน้า
บทนำ	ก
คำแถลง	ข
คำนำ	ค
บรรณาธิการแถลง	ง
สารบัญเนื้อหา	จ
สารบัญภาพ	ฉ
สารบัญตาราง	ช
บทที่ ๑ เชื้อนน้ำพุ : ลักษณะทั่วไป พื้นที่รอบเชื้อนน้ำพุ	๔
บทที่ ๒ ปราชญ์ชาวบ้านรอบพื้นที่เชื้อนน้ำพุและแนวคิด ทฤษฎี การใช้ภูมิปัญญาไทยจากภูมิปัญญาปราชญ์ชาวบ้าน	๑๓
บทที่ ๓ การสังเกตและการสัมภาษณ์แบบมีส่วนร่วม: กรณีศึกษาปราชญ์ ชาวบ้าน	๒๔
บทที่ ๔ บทวิเคราะห์ปราชญ์ชาวบ้านและวิถีปัจจุบัน	๓๐
บรรณานุกรม	๙๙
ประวัติคณะปฏิบัติการวิทยากร อพ.สธ.	๑๐๓

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
ตารางที่ ๑ แสดงข้อมูลทั่วไปของอำเภอภูพาน	๖
ตารางที่ ๒ แสดงข้อมูลสถิติของอำเภอภูพาน	๓
ตารางที่ ๓ แสดงข้อมูลที่ว่ากรการอำเภอภูพาน	๓
ตารางที่ ๔ แสดงข้อมูลเกี่ยวกับประเพณีชาวบ้าน	๑๙
ตารางที่ ๕ สูตรและส่วนประกอบของยาสมุนไพรต่าง ๆ ของ ลุงจินดา จิตรปรีดา	๖๐
ตารางที่ ๖ รายชื่อสมุนไพรที่มีสรรพคุณเข้ายาได้ทุกประเภท	๖๑
ตารางที่ ๗ สูตรและส่วนประกอบของยาสมุนไพรต่าง ๆ ของ ลุงโพธิ์คำ อวระสาร	๖๓

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
ภาพที่ ๑ แสดงพื้นที่รอบเขื่อนน้ำพุง	๘
ภาพที่ ๒ แสดงพื้นที่ตำบลโคกภู	๑๐
ภาพที่ ๓ แสดงพื้นที่ตำบลสร้างค้อ	๑๒
ภาพที่ ๔ แสดงพื้นที่ตำบลหุบเสลา	๑๔
ภาพที่ ๕ แสดงพื้นที่ตำบลกกปลาซิว	๑๖
ภาพที่ ๖ แสดงศาลเจ้าพ่อมรกต	๒๕
ภาพที่ ๗ แสดงเครื่องคายในพิธีทรงทั่วไพบ	๒๖
ภาพที่ ๘ แสดงเครื่องคายในพิธีสะเดาะเคราะห์	๒๘
ภาพที่ ๙ แสดงพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์ของหมอล่อง	๒๙
ภาพที่ ๑๐ แสดงตำราสู่ขวัญโบราณ	๓๑
ภาพที่ ๑๑ แสดงพิธีการสู่ขวัญ	๓๒
ภาพที่ ๑๒ แสดงภาพหมอลำแย ยายรุ่งเรือง จันทพาน	๔๒
ภาพที่ ๑๓ แสดงภาพหมอลำแยและหมอลำสู่ขวัญ ยายปิว หาไชย	๔๒
ภาพที่ ๑๔ แสดงภาพหมอลำแย ยายจวง มุศิริ	๔๓
ภาพที่ ๑๕ แสดงการสาธิตการทำคลอดของหมอลำแย	๔๔
ภาพที่ ๑๖ แสดงการสาธิตการตัดสายรก	๔๖
ภาพที่ ๑๗ แสดงการอยู่ไฟของแม่หลังคลอด	๔๘
ภาพที่ ๑๘ แสดงหม้อสมุนไพรสำหรับการอยู่ไฟ	๔๘
ภาพที่ ๑๙ แสดงภาพศาลปู่ละคำ และย่าละคำ	๕๐
ภาพที่ ๒๐ แสดงภาพขวัญจ้ำ ตาชนะ หาไชย	๕๒

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพ	หน้า
ภาพที่ ๒๑ แสดงภาพหมอลัก ตาเพ็ง สอนสุญญ	๕๕
ภาพที่ ๒๒ แสดงตัวอย่างตำราสมุนไพรมอสุมุนไพรมะเขือเทศ	๕๓
ภาพที่ ๒๓ แสดงตัวอย่างตำราสมุนไพรมอสุมุนไพรมะเขือเทศที่มีการจัดพิมพ์เผยแพร่เชิงพาณิชย์	๕๓
ภาพที่ ๒๔ แสดงตัวอย่างตำราสมุนไพรมอสุมุนไพรมะเขือเทศที่มีการจารึกบนใบลาน	๕๘

